

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ÜÇÜNCÜ KİŞİ İYELİK EKLERİNİN KELİME TÜRETME İŞLEVİ DERIVATIONAL FUNCTION OF THIRD PERSON POSSESSIVE SUFFIXES

Şahap BULAK*

Öz

İyelik ekleri, bugüne kadar başta nitelikleri ve işlevleri olmak üzere çeşitli yönleriyle birçok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Fakat bu kadar çok bilimsel çalışmaya konu olmalarına rağmen bu eklerle ilgili bazı konularda henüz görüş/kabul birliği sağlanabilmiş değildir. İyelik ekleri ile ilgili çözülmesi gereken önemli bir sorun da iyelik eklerinin kelime türetme işlevinin olup olmadığıdır. İyelik eklerinin işlevlerinin tam olarak ortaya konabilmesi için büyük önem arz eden bu konu, bugüne kadar yeterince tartışılmamıştır. Bazı gramer kitaplarında iyelik eklerinin kelime türetme işlevine hiç değinilmemiş, bazılarında ise kişi bilgisi taşıma işlevi ile kelime türetme işlevi, belirtme işlevi şeklinde tek bir işlev olarak değerlendirilmiştir.

Gramer kitaplarında belirtme işlevi diye ifade edilen işlev ve bu işlev için verilen örnekler incelendiğinde, bu işlevin birbirinden çok farklı olan iki işlevi ihtiva ettiği görülecektir. Bunlardan biri, bütün iyelik ekleri için geçerli olan kişi bilgisi taşıma işlevi olup çekim eki özelliğidir. Diğeri ise, özellikle üçüncü kişi iyelik eklerinin taşıdığı isimden isim yapma işlevi olup tür/görev değiştirici ve kelime türetme işlevlerinden oluşan yapım eki özelliğidir. Bu çalışmada öncelikle iyelik ekleri ve işlevleri ilgili bilgi verildikten sonra iyelik eklerinin belirtme işleviyle ilgili yorumlar değerlendirilmiştir. Daha sonra üçüncü kişi iyelik eklerinin kelime türetme ve tür/görev değiştirici işlevleri incelenmiş ve bu işlevler açıklanarak örneklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Şekil Bilgisi, Ekler, İyelik Ekleri, Kelime Türetme İşlevi.

Abstract

Possessive suffixes have been subject of many scientific studies in various aspects including their qualities and functions up to now. However, though they have been studied in such a huge amount, there has not been any consensus that has been achieved on some issues related to these suffixes. One of the points that have to reach a solution related to possessive suffixes is whether possessive suffixes have derivational function. This subject, essential to reveal the functions of possessive suffixes in full, has not been discussed enough up to the present. While in some of the grammar books, there is no sign of function of possessive suffixes regarding derivation, in others; functions of possessive suffixes have been considered separately as single functions in forms of having information related to person, derivation and determinative.

Considering the function called as determinative and examples related to such a function in grammar books, it may be observed that this function involves two other functions that are very different from each other. One of these is the feature of inflexional suffix with function of having information related to the person valid for all possessive suffixes. The other one is the feature of derivational suffix comprised of type/task modifier and derivational function as well as the function to form noun from noun by particularly third person possessive suffixes. In this study, first off, possessive suffixes and their functions have been highlighted and then comments related to determinative function of possessive suffixes have been assessed. Following them, derivational function and type/task modifier function of possessive suffixes have been examined and these functions have been explained and illustrated.

Keywords: Turkey Turkish, Morphology, Suffixes, Possessive Suffixes, Derivational Function.

1. Giriş

İyelik ekleri, başta nitelikleri, kullanım alanları ve işlevleri olmak üzere bugüne kadar çeşitli yönleriyle birçok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Fakat bu kadar çok bilimsel çalışmaya konu olmalarına rağmen bu eklerle ilgili bazı konularda henüz görüş/kabul birliği sağlanabilmiş değildir. Bu konuların başında iyelik eklerinin zamir olup olmadıkları tartışması gelmektedir. Gramer kitaplarında genellikle ek olarak değerlendirilen iyelik ekleri, kişi bilgisi taşımaları ve eklendikleri ismin dışında bir ismi ifade etmelerinden dolayı bazı dilcilerce iyelik zamirleri olarak değerlendirilmiştir (Banguoğlu, 2000:361; Hengirmen, 2007:156). Dilcilerin önemli bir kısmı tarafından kabul görmeyen bu görüş, gramer ve ders kitaplarında iyelik ekleri - iyelik zamirleri karışıklığına yol açarak Türkçenin öğrenilmesi ve öğretilmesinde çözülmesi gereken önemli bir sorun haline gelmiştir.

İyelik eklerinin kişi bilgisi taşıma ve eklendikleri ismin ait olduğu başka bir ismi ifade etme işlevi dışında aşağıda görüleceği üzere başka işlevleri de bulunmaktadır. Sadece bu iki işlevine dayanarak bu eklerin zamir olarak değerlendirilmesi, Türkçede mülkiyetin eklerle ifade edilmesinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki kişiye göre farklı şekilleri olan iyelik ekleri, bir kelime türü olan zamir değil, isim çekim ekleridir. "Türk Dil Bilgisi" adlı eserinde bu hususa dikkat çeken Muharrem Ergin, iyelik eklerinin ekten, işlevlerinin ek işlevinden başka bir şey olmadığını katiyen unutulmaması ve bir ek türü

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sahapbulak@gmail.com

olan iyelik eklerine, bir kelime türü olan zamir adını verme yanlışlığına düşülmemesi gerektiğini belirtir (Ergin, 1993:213).

İyelik ekleriyle ilgili önemli diğer bir sorun da iyelik eklerinin kelime türetme işlevinin olup olmadığıdır. İyelik eklerinin işlevlerinin tam olarak ortaya konabilmesi için büyük önem arz eden bu konu, bugüne kadar pek tartışılmamıştır. Bu sebeptendir ki, bazı gramer kitaplarında iyelik eklerinin kelime türetme işlevine hiç değinilmemiş, bazılarında ise kişi bilgisi taşıma işlevi ile kelime türetme işlevi, belirtme işlevi şeklinde tek bir işlev olarak değerlendirilmiştir (Korkmaz, 2003:262; Ergin, 1993:214).

Belirtme işlevi diye ifade edilen işlev ve bu işlev için verilen örnekler incelendiğinde, bu işlevin birbirinden çok farklı olan iki farklı işlevi ihtiva ettiği görülecektir. Bunlardan biri, kişi bilgisi taşıma işlevidir. Bütün iyelik ekleri için geçerli olan bu işlev, iyelik eklerine adını veren mülkiyet işlevi olup çekim eki özelliğidir. Diğer ise, özellikle üçüncü kişi iyelik eklerinin taşıdığı isimden isim yapma işlevi olup yapım eki işlevi özelliğidir. İşlev genişlemesi ile oluşan bu işlevle üçüncü kişi iyelik ekleri, eklendikleri belgisiz sıfatlardan belgisiz zamir; eklendikleri isim soylu kelimelerden sıfat ve zarf gibi kelime türleri türetmektedirler.

Bu çalışmada öncelikle iyelik ekleri ve işlevleriyle ilgili bilgi verildikten sonra iyelik eklerinin belirtme görevi ile ilgili yapılan yorumlar değerlendirilecektir. Daha sonra üçüncü kişi iyelik eklerinin kelime türetme işlevi incelenecektir. Böylece iyelik eklerinin mahiyet ve işlevlerinin tam olarak ortaya konabilme çabasına katkıda bulunulacaktır.

2. İyelik Ekleri

Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren takip edilebilen eklerden biri olan iyelik ekleri, adını iye "sahip, malik" kelimesinden almaktadır. Türkçenin tarihî dönemlerinde daha çok "idi>ie" adıyla anılırken Türkiye Türkçesinde "+lik" isimden isim yapım ekini alarak "iyelik" şeklinde terimleşmiştir (Karademir, 2013:5-7). Eklendikleri isimlerin kime veya neye ait olduğunu bildirerek sahiplik gösteren iyelik ekleri, isimleri isimlere bağlar. Eklendikleri isimlerin dışında olan sahiplerini kişi zamirleri vasıtasıyla gösterdikleri için bu eklerin üç teklik ve üç çokluk olmak üzere altı şekli vardır (Korkmaz, 2003:259; Vural vd., 2014:147). İyelik ekleri, teklik ve çokluk şekilleri ile kullanılış sahasına girmeyen bazı zamirler dışında hemen hemen bütün isim soylu kelimelere gelebilirler (Ergin, 1993:213).

İsimleri isimlere bağlayan iyelik eklerini, fiillere çoğu zaman hâl ekleri bazen de soru eki bağlar. Bütün çekim eklerinde olduğu gibi iyelik ekleri de normal durumda üst üste gelmez. Fakat iyelik eklerindeki işlev zayıflaması ve kalıplaşma sonucu işlevi güçlendirmek amacıyla "kimisi, birisi" gibi bir kaç örnekte ek yığılması yoluyla iki iyelik ekinin üst üste geldiği görülür. (Vural vd., 2014:148). İyelik ekleri biçim dizimsel konum olarak genellikle yapım eklerini takip eder. Ancak bu dizilişte bazen sıra dışı durumlar da yaşanır. Bu durumlarda bu eklerin "+sXz, +IX, +gll, +CX" gibi yapım eklerinden önce kullanıldıkları görülür: "Dedemsiz, annemli, halangil" gibi. Bazı dilciler bu durumu sıra dışı değil, normal bir durum olarak görür.¹ İyelik ekleri, çekim ekleri dizilişinde ise, çokluk ekinden sonra diğer çekim eklerinden önce gelir. Fakat istisnai olarak Türkiye Türkçesi ve bazı çağdaş Türk lehçelerinde akrabalık adlarında birinci ve ikinci teklik kişi iyelik eki üzerine çokluk eki gelebilmektedir. Ercan Alkaya, bu sıra dışı durumun iyelik ekli akrabalık isimlerinden sonra kullanılan "onlar/alar" zamirinin ekleşmesiyle meydana geldiğini belirtir: "Babam onlar>babamlar, annem onlar>annemler" gibi (Alkaya, 2012:353-361). Ayrıca ek kalıplaşmalarında da iyelik ekinin diğer çekim eklerinden sonra geldiği görülebilir: "ertesi, içerisi, dışarısı" (Şçerbak, 1996:124).

3. İyelik Eklerinin İşlevleri

Gramer ve şekil bilgisi kitapları incelendiğinde iyelik eklerinin işlevleri genellikle şöyle sıralanmaktadır:

1. İsmi isme bağlar: "Benim babam, evin kapısı, Ahmet'in eli, memurların toplantısı" gibi.
2. Eklendiği ismin karşıladığı kavramın başka bir kavrama ait olduğunu bildirir: "(sizin) kaleminiz, (benim) evim, (adamın) saçı" gibi.
3. Mülkiyet bildirir yani geldiği isimlerin karşıladığı kavramın sahibini bildirir.: "Onun kapısı, Elif'in gözü, pencerenin pervazı, bizim umudumuz" gibi.
4. Kişi bilgisi taşır: "Bahçemiz(biz), sokağınız (siz), elim (ben)" gibi.
5. Sayı bilgisi taşır: "Evim (teklik), hastan (teklik), kapımız (çokluk), tavırlarınız (çokluk)" gibi.
6. Bazı biçim birimler(ekler)in yapısında yer alır: "-CAsInA, -DXğXndA, -DXğXmXzdA-" gibi.

¹ Türkiye Türkçesinde genel kabul gören ek tasnifinin fiiliyatı tam olarak yansıtmadığı için yeniden yapılmasının elzem olduğunu ifade eden Gürer Gülsevin, birçok gramer çalışmasında yapım ekleri olarak değerlendirilen "+sXz, +IX, +gll, +CX" eklerinin isim veya fiillerden yeni, kalıcı, sözlüksel kelimeler türeten türetme ekleri değil; sözlüksel kelime türetmeyen fakat eklendikleri kelimeleri, sözlükte yer almayacak isim sıfat ya da zarflar haline getiren tür değiştirici eklerden olduğu için kimi durumlarda söz konusu eklerin iyelik eklerinden sonra geldiğini söyler ve "annemli, babamsız, kardeşingil, dayısıgil, evet efendimci" örneklerini verir (Gülsevin, 2004:1267).

7. Bazı sözlük birimler(birleşik kelimeler)in kuruluşunda yer alır: "*Danaburnu, devedikeni, ayakkabı, başbozuk*" gibi. Bu işleviyle yer ve soyadlarında çok kullanılır: "*Kiziroğlu, Mehmetoğlu, Beyoğlu, Türkoğlu, Kocaeli, Kırklareli, Çayeli*" gibi.

8. Bazı söz dizimi birimleri(kelime grupları)nin kuruluşunda yer alır: "*İsim tamlamaları: evin bahçesi, kaşar peyniri, okul müdürünün çantası, isnat grubu: yakası söküük, boynu bükük, tekrar grubu: canım cicim, anam babam*" gibi.

9. Eklendiği isimlerin sahibini, kişi ve sayı bilgisi vererek belirli hâle getirip belirtme işlevi görür: "*Ahmet'in defteri, kapının kolu, Bingöl'ün ilçesi, bizim sokağımız, onların defterleri*" gibi.

10. Bazı deyim ve kalıp sözlerin kuruluşunda yer alır: "*Gözü çöplükte kalmak, ağzı dili kurumak, haddini aşmak, burnunun dikine gitmek*" gibi.

Bazı gramer kitaplarında iyelik eklerinin belirtme işlevine hiç değinilmezken bazılarında ise, bu işlev açıklanarak örneklendirilmiştir. Bu kitaplardaki iyelik eklerinin belirtme işleviyle ilgili yapılan yorumlara bakıldığında ilk bakışta bir fark görülmesi de bu yorumlar dikkatle incelendiğinde açıklamalarda ve verilen örneklerde farklı yaklaşımların olduğu görülür.

İyelik eklerinin bir ismi başka bir isme bağlama işlevinin yanı sıra eklendikleri ismin ait olduğu kişileri belli etme işlevi ile aynı zamanda belirtme işlevi yüklediğini söyleyen Zeynep Korkmaz, bu işlevin zamanla ekin "iyelik, sahiplik" işlevini gölgede bırakarak tamamen ön plana çıktığını belirtir (Korkmaz, 2003:262). Korkmaz'a benzer bir açıklamayla belirtme işlevini açıklayan Vural-Böler, Korkmaz'ın verdiği örneklere benzer örnekler vermiştir: "*Kimi, burası, doğrusu, böylesi*" gibi (Vural vd., 2014:148).

Bu görüşlere benzer görüşler dile getirdikten sonra iyelik eklerinin Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde de belirtme, gösterme, işaret etme, kuvvetlendirme işleviyle geniş ölçüde kullanıldığını söyleyen Muharrem Ergin, ismi başka bir isme bağlamak mevzu olmadığı halde de, bir şahıs ifade etmediği zaman da isim soylu kelimelere iyelik ekleri getirildiği için, Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde iyelik eklerinin belirtme işlevinde çok fazla kullanıldığını, fakat Batı Türkçesinde iyelik eklerinin belirtme işlevinde kullanımın daha sınırlı olduğunu belirterek şu örnekleri verir: "*Böylesi, kimi, doğrusu, işine (göre)*" gibi (Ergin, 1993:214).

Temel işlevi geldiği isimleri tamlayana ekli veya eksiz bağlamak olan iyelik eklerinin bazen bu işlevi ikinci plana atarak belirtme işlevini ön plana çıkardığı için iyelik eklerini alan her birimin iyelik öbeği/isim tamlaması sayılmaması gerektiğini söyleyen Üstünova ve arkadaşları, özellikle üçüncü kişi iyelik ekinin bu niteliğiyle dikkat çektiğini belirtir (Üstünova vd., 2009:75). Bir ismin yükleme hâli eki almadan da belirtilebildiğini söyleyen Cahit Başdaş ise, Türkçede ismi belirli hâle getiren asıl unsurun yükleme hâli eki değil, üçüncü teklik kişi eki olduğunu söyler (Başdaş, 2008:11). Bunların dışında iyelik eklerinin özellikle üçüncü teklik kişi iyelik ekinin belirtme işlevini daha da ileri götüren ve bunu harf-i tarifle eş değer sayan dilciler de vardır (Grönbech, 2011:81-84; Takeuçi, 1996:85-93).

Bir ismin karşıladığı varlığın kime veya neye ait olduğunu yani sahibini kişi ve sayı bilgisi de vererek ifade eden iyelik ekleri, eklendikleri isimleri aynı zamanda belirli kılarak belirtme işlevi üstlenir. Bu işlev, bütün iyelik ekleri için geçerli olup iyelik eklerinin diğer işlevleriyle ilgili hatta iç içe olan temel işlevlerinden biridir. Yukarıda özetlendiği üzere bu konuya değinen dilciler farklı açılardan baksa da aslında bunu dile getirmişlerdir. Ancak dilcilerin bu açıklamalar için verdikleri örneklere bakıldığında bazı örneklerin açıklamalara uygun olduğu görüle de "*başkası, kimi, böylesi, topu topu, çoğu, bazıları*" gibi örneklerin belirtme işlevini taşımaktan çok belirsizlik ifade ettikleri görülür. Bu açıklama ve örneklerden anlaşıldığı kadarıyla dilcilerin belirtme işlevini tarif ettikleri fakat belirtme işlevi ve kelime türetme işlevini yansıtan örnekler verdikleri sonucuna varılabilir.

4. Birinci ve İkinci Kişi İle Üçüncü Kişi İyelik Eklerinin Farklı Yönleri

Birinci ve ikinci kişi iyelik ekleri ile üçüncü kişi iyelik ekleri arasında şekil ve kullanım alanları bakımından birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Şekil bakımından birinci ve ikinci kişi iyelik ekleri, doğrudan birinci ve ikinci kişi zamirlerine işaret ederken üçüncü teklik kişi iyelik eki sıfır biçimle ifade edilmekte, üçüncü çokluk kişi iyelik eki ise, üçüncü çokluk zamirinden doğrudan herhangi bir iz taşımamaktadır: "*Ben/+n, sen/+n, o/-, biz/+miz, siz/+niz, o/+ları*". Üçüncü çokluk kişi iyelik ekinin üçüncü kişi zamirinden doğrudan bir işaret taşımaması, zamirdeki "+lar" ekinin zamir bakiyesi değil, umumî çokluk eki olmasından kaynaklanmaktadır (İlhan, 2009:61; Kuznetsov, 1997:196,218). Bu sebeple birinci ve ikinci çokluk kişi iyelik eklerindeki çokluk işaretleyicileri zamir bakiyelerinden sonra gelirken üçüncü çokluk kişi iyelik ekinde çokluk işaretleyicisi zamir bakiyesinden önce gelmektedir: "*+mi+z/+ni+z/+lar+ı*".

Birinci ve ikinci kişi iyelik ekleri, ünlü ile biten isimlere doğrudan; ünsüz ile biten isimlere ünlü uyumlarına uygun bağlayıcı ünlüyle bağlanırlar. Ancak istisnai olarak "su" ve "ne" isimlerine eklendiklerinde araya /y/ koruyucu ünsüzü girer. Zeynep Korkmaz, "su" kelimesindeki durumu, "*sub>suw>suw*" değişiminin sonucu; "ne" kelimesindeki "*neŋ>neg>neğ>ney*"; "ŋ>g>ğ>y" aşamalarından kaynaklandığını belirtir (Korkmaz, 2003:260).

Üçüncü kişi iyelik eklerinin ek alışında Türkçenin biçim dizimi açısından sıra dışı sayılabilecek durumlar görülür. Türkçede ünsüzle başlayan ekler ünlü ile biten kelimelerden sonra doğrudan gelirken üçüncü kişi iyelik eklerinden sonra hâl ekleri geldiğinde araya zamir n'si girmektedir. Aynı durum dönüşlülük ve işaret zamirlerinde de görülür. Yine ünlü biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde araya genel olarak /y/ koruyucu ünsüzü gelirken üçüncü kişi iyelik ekleriyle yönelme ve belirtme durumu eklerinin arasında da zamir n'si kullanılmaktadır.

Kullanım alanları bakımından ise birinci ve ikinci kişi zamirleri gibi birinci ve ikinci kişi iyelik ekleri de teşhis ve intak sanatı dışında sadece insanlar için kullanılırken üçüncü kişi iyelik ekleri üçüncü kişi zamirleri gibi insan dışı varlıklar için de kullanılmaktadır. Bu sebeple üçüncü kişi iyelik ekleri, birinci ve ikinci kişi iyelik eklerinden farklı olarak iyeliğin dışında insan dışı varlıklar arasındaki çeşitli ilgilere de işaret etmektedir (Karademir, 2013:177-178). Üçüncü kişi iyelik ekleri, ismi başka bir isme bağlamak söz konusu olmadığı halde ve belli bir kişi ifade etmeden insan dışı varlıkların yerine kullanıldığında genellikle tür/görev değiştirme veya kelime türetme işlevinde kullanılırlar.

5. İyelik Üçüncü Kişi Eklerinin Kelime Türetme İşlevi

İşlevleri tarihi süreçte büyük ölçüde belirlenen Türkçe eklerin hangi işlevler yüklendiği ve hangi tür kelime tabanlarına geldiği konusunda birtakım kurallar oluşmuştur. Ancak bu kurallar durağan değil, değişken olduğu için bazı eklerin bağlamsal veya anlamsal kullanımları yani işlevleri zamanla genişlerken bazı eklerinse daralmaktadır. Bazı ekler ise ya kalıplaşarak çok az örnekte varlığını sürdürmekte ya da tamamen kullanımdan kalkmaktadır. İşlev genişlemesi yoluyla kullanım bağlamları genişleyen ve yeni işlevler kazanan bazı çekim ekleri, yapım eki işlevi kazanarak sözlük birim türetme veya tür/görev değiştirme işlevi de üstlenmiştir: "Geçe, kala, göre, yakacak, silecek, alıntı, çıktı, girdi, gözde, yüzde, sözde, açıktan, candan, içten, sıradan, dayımlar, kimisi, birisi, doğrusu, açıkçası" gibi (Çotuksöken, 2011:31). Kullanım bağlamları genişleyerek yapım eki işlevli ekler hâline gelen çekim eklerinden biri de iyelik ekleri daha doğrusu üçüncü kişi iyelik ekleridir.

Üçüncü kişi iyelik eklerinin kelime türetme işlevi dilciler tarafından genellikle belirtme işlevi veya tür/görev değiştirici yani dönüştürücü işlevi içerisinde değerlendirilmiştir. İyelik eklerinin özellikle üçüncü teklik kişi iyelik ekinin ismi başka bir isme bağlamak mevzu olmadığı halde ve bir kişi ifade etmediği zaman da isimlere getirildiğini söyleyen Muharrem Ergin, üçüncü kişi iyelik eklerinin kelime türetme işlevine değinmiş ancak bunu belirtme işlevi olarak kabul etmiştir (Ergin, 1993:214). Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)" adlı kitabında iyelik eklerinin kelime türetme işlevine hiç değinmemiş fakat kelime türleri bölümünde iyelik eki alan kelimeleri türemiş zamir veya türemiş zarf olarak göstermiştir. Türemiş zamirlere "*başkası, bazısı, biri, birisi, büyüğü, çoğu gerisi, hepsi, öbürü, topu, hiçbir, birçoğu birkaçı, birazı, her biri, birtakımı vb.*" örneklerini veren Korkmaz, türemiş zarflara "*geceleri, akşamları, önceleri, sonraları, yazları, kışları, gece yarıları, güzleri, gündüzleri*" örneklerini vermiştir (Korkmaz, 2003:404,464-465). Fevzi Karademir, "Türkiye Türkçesinde İyelik Olgusu" adlı çalışmasında üçüncü kişi iyelik eklerinin kelime türetme işlevine kısaca değinerek üçüncü kişi iyelik ekinin diğer iyelik eklerinden farklı olarak kalıplaşmaya ve dolayısıyla kelime türetmeye elverişli bir özellik gösterdiğini, "*kimileri, doğrusu, hakkıyla*" gibi çok sayıdaki sözlük maddesinin iyelik ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğunu söyler (Karademir, 2013:196-197).

Eklendiği ismin karşıladığı kavramın hangi kişi veya nesneye ait olduğunu ifade etmeye yarayan iyelik eklerinin hem yazı hem de konuşma dilinde aitlik bildirmediği örneklerde de yaygın olarak kullanıldığını belirten Halil İbrahim Usta, iyelik eki taşıyan kelimelerin dört farklı düzlemde² sıfat, zamir, zarf ve bağlaç olarak kullanıldıklarını belirterek iyelik eklerinin isimlerden sıfat, zamir, zarf, bağlaç, ünlem olarak kullanılan biçimsel veya söz dizimsel üyeler oluşturabildiğini savunur. Bu üyelerin bazıları yalnızca sözlük birimi iken, iyelik ekini aldıktan sonra cümleyi kuran üyelerden biri haline gelebildikleri için iyelik ekinin sahiplik/aitlik temel işlevinden farklı olarak hem kelime türleri arasında dönüştürücülük görevini üstlendiğini hem de alelade sözcükleri cümlenin yardımcı üyeleri haline dönüştürdüğünü söyleyen Usta, bu kelimelerden bazılarının iyelik eki almadan önce bağlaç, zarf ve ünlem olarak kullanılmadığını, iyelik eki aldıktan sonra ise, cümlenin yapı taşları haline geldiğini belirtir (Usta, 2008:4445-4449).

Türkçe eklerin yapım ekleri ve çekim ekleri olarak önce iki gruba; bunların da kendi içlerinde alt gruplara ayrılması şeklinde yapılan tasnifinin ihtiyaca cevap vermekten uzak olduğunu söyleyen Gürer Gülsevin, Türkçe eklerin türetme ekleri, tür/görev değiştirici ekler, işletme ekleri ve kategori ekleri olarak

² Usta söz konusu durumun; a) İsimlerden iyelik eki vasıtasıyla kurulmuş bulunan zamirlerin "tür", sıfatların "görev" kategorisinde; b) İyelik eki vasıtasıyla "dönüşüm"e uğrayarak bağlaç olan kelime veya kelime gruplarının "tür", aynı biçimsel özelliklere sahip zarfların "görev" kategorisinde; c) Bu ikisinin dışında, yalnızca "görev" yönü ile dikkati çeken bir düzlem ise iyelik eki bulandıran kelime veya kelime gruplarının ünlem olarak kullanıldıkları durumlar; d) İyelik eki bulandıran kelimelerin kalıplaşmış olduğu hallerde yalnızca edatlardan ve dolayısıyla "tür" kategorisinde olmak üzere dört farklı düzlemde ayrı ayrı ele alınması gerektiğini belirtir (Usta, 2008:4448).

dört gruba, bunların da kendi aralarında alt gruplara ayrılması gerektiğini belirtir. Türetme eklerini, isim veya fiillerden yeni, kalıcı, sözlüksel kelimeler türeten ekler (isimden isim, fiilden isim, isimden fiil, fiilden fiil); tür/görev değiştirici ekleri, sözlüksel kelime türetmeyen fakat eklendikleri kelimeleri, sözlükte yer almayacak isim sıfat ya da zarflar haline getiren ekler (fillimsi ekleri, +ki ilgi eki,+sız ve +II ekleri) olarak tarif eden Gülsevin, işletme eklerini, sözlüksel kelime türetmeyen ve kelime türünü değiştirmeyen cümledeki kelime ve kelime grupları arasında ilişki kuran ekler (isimlerde, hâl ekleri, ilgi ve iyelik ekleri; fiillerde çatı, kip, bildirme ve kişi ekleri); kategori eklerini ise, sözlüksel kelime türetmeyen ve tür değiştirmeyen, cümle içinde kelimeler arasında ilişki kurmayan, öge belirtmeyen ve eklendikleri kelimelere kendileriyle sınırlı kalan değişik özellikler katan ekler (olumsuzluk eki, çokluk eki, +Ar/şAr, +XncX, +gil, +cXk, +CAğIz, +CAcIk +ImSI, +Imtrak, +sI, +CA) olarak tanımlar (Gülsevin 2004:1267-1283). Gülsevin, yaptığı yeni tasnifte iyelik eklerini, sözlüksel kelime türetmeyen ve kelime türünü değiştirmeyen cümledeki kelime ve kelime grupları arasında ilişki kuran eklerden oluşan işletme ekleri arasında sayar.

Üçüncü kişi iyelik eklerinin yukarıda zikredilen işlevleri dışında kelime türetme ve dönüştürücü yani tür/görev değiştirici işlevleri de bulunmaktadır. Bu ekler bir yandan isimlerden yeni, kalıcı, sözlüksel kelimeler türeterek isimden isim yapım eki işleviyle kullanılırken diğer yandan sözlüksel kelime türetmeyen fakat eklendikleri kelimeleri, sözlükte yer almayacak isim sıfat ya da zarflar haline getiren tür/görev değiştirici ekler olarak kullanılır. Üçüncü kişi iyelik ekleri kelime türetme işleviyle kullanıldıklarında eklendikleri ismi başka bir isme bağlama ve bir kişi ifade etme gibi işlevlerini taşımazlar. Bu eklerin isimden isim yapım eki işleviyle türettiği kelimelerin bir kısmında kalıplaşma söz konusu olsa da büyük kısmında tam anlamıyla bir kalıplaşma söz konusu değildir. Günümüzde genel kabul gören ek tasnifine göre hem sözlük birim türeten hem de tür/görev değiştirici ekler yapım eki sayılmaktadır. Ancak sadece sözlük birim türeten ekleri yapım eki sayıp tür/görev değiştirici ekleri yapım eki saymayan dilciler de vardır.³ Üçüncü kişi iyelik ekleri aşağıdaki durumlarda sözlük birim türettikleri için kelime türetme işlevinde kullanılmaktadır:

1. Bazı sayı isimleri, sıfat ve zamirlere gelerek onlardan belgisiz zamir türetir: "*Başka biri* (Türkçe Sözlük, 2011:274), *başkası* (Türkçe Sözlük, 2011:275), *bazısı* (Türkçe Sözlük, 2011:290), *birçoğu* (Türkçe Sözlük, 2011:353), *birçokları* (Türkçe Sözlük, 2011:353), *birbiri* (Türkçe Sözlük, 2011:353), *bir başkası* (Türkçe Sözlük, 2011:353), *biri* (Türkçe Sözlük, 2011:355), *birileri* (Türkçe Sözlük, 2011:356), *birkaçı* (Türkçe Sözlük, 2011:357), *birtakımı* (Türkçe Sözlük, 2011:360), *böylesi* (Türkçe Sözlük, 2011:400), *çoğu* (Türkçe Sözlük, 2011:558), *hangi biri* (Türkçe Sözlük, 2011:1042), *hangisi* (Türkçe Sözlük, 2011:1042), *hepsi* (Türkçe Sözlük, 2011:1085), *herhangi biri* (Türkçe Sözlük, 2011:1085), *her biri* (Türkçe Sözlük, 2011:1085), *hiçbiri* (Türkçe Sözlük, 2011:1098), *kimi* (Türkçe Sözlük, 2011:1442), *kimisi* (Türkçe Sözlük, 2011:1442), *öbürü* (Türkçe Sözlük, 2011:1835), *topu* (Türkçe Sözlük, 2011:2372) gibi.

2. Bazı zarf ve sıfatlardan zarf veya isim türetir: "*Kısacası* (Türkçe Sözlük, 2011:1422) *açıkçası* (Türkçe Sözlük, 2011:16) *dahası* (Türkçe Sözlük, 2011:580), *doğrusu* (Türkçe Sözlük, 2011:692), *hakçası* (Türkçe Sözlük, 2011:1028) gibi.

3. Bazı çekim ekleriyle birleşerek zarf veya sıfat türetir: "*Alabildiğine* (Türkçe Sözlük, 2011:80), *boşuna* (Türkçe Sözlük, 2011:385), *boyuna* (Türkçe Sözlük, 2011:390), *boyunca* (Türkçe Sözlük, 2011:391), *böylesine* (Türkçe Sözlük, 2011:400), *öylesine* (Türkçe Sözlük, 2011:1865) *şöylesine* (Türkçe Sözlük, 2011:2231) gibi.

Üçüncü kişi iyelik ekleri kelime türetme işleviyle kullanıldıklarında eklendikleri ismi başka bir isme bağlama ve bir kişi ifade etme işlevlerinden uzaklaşırlar. Bu ekler sözlük birim türeterek kelime türetme işlevinde kullanılırken eklendikleri kelimelerin türünü veya görevini de değiştirdikleri için aynı zamanda tür/görev değiştirici işlevinde de kullanılmış olur.

Üçüncü kişi iyelik ekleri aşağıdaki durumlarda ise sözlük birim türetmedikleri için sadece tür/görev değiştirici işlevinde kullanılmaktadır:

1. Üçüncü çokluk kişi iyelik ekleri zaman bildiren bazı isim soylu kelimelere gelerek onları "her zaman" anlamı veren zaman zarfları yapar: "*Akşamları, geceleri, yazları, ilkbaharları, kışları, güzleri, gündüzleri, önceleri, sonraları, pazarları, hafta sonları*" gibi.

2. Edat ve ünlemlere gelerek onları isim yapar: "*Mazlumların ahı, annemin vahları, senin gibileri*" gibi.

Birinci teklik kişi iyelik eki de sınırlı sayıdaki örnekte tür/görev değiştirici işlevinde kullanılmaktadır. İsimlere gelerek onları sıfat; sıfatlara gelerek onları genişletilmiş sıfat yapar: "*Canım memleket, güzelim ağaçlar*". Ancak bu tür kullanımlarda birinci teklik kişi iyelik ekinin kişi ifade etme işlevi kaybolmaz aksine belirgin hâle gelir. Kişi bilgisinin belirgin hâle getirilmesiyle aslında bir kişi ya da nesneye

³ Gürer Gülsevin iyelik eklerini, kelime türeten veya tür/görev değiştirici ekler olarak değil, sözlüksel kelime türetmeyen ve kelime türünü değiştirmeyen cümledeki kelime ve kelime grupları arasında ilişki kuran ekler olarak tanımladığı işletme ekleri olarak kabul eder (Gülsevin 2004:1267-1283).

duyulan sevgi veya yakınlık dile getirilmektedir. Bu durum söz konusu ekin tür/görev değiştirici işlevine engel değildir.

Sonuç

İşlevleri tarihî süreçte büyük ölçüde belirlenen Türkçe eklerin hangi kelime tabanlarına geldiği ve hangi işlevler yüklendiği hususunda birtakım temel kurallar oluşmuştur. Dil sürekli değişen gelişen bir kavram olduğu için eklerin tarihî süreçte oluşan işlevleri sürekli değişmekte, bu işlevlere yeni birtakım işlevler eklenmekte ya da bazı işlevleri unutulmaya yüz tutmaktadır. Tıpkı kelimeler gibi bazı eklerin bağlamsal veya anlamsal kullanımları zamanla genişlerken bazı eklerinse daralmaktadır. Bazı ekler ise ya kalıplaşarak çok az örnekte varlığını sürdürmekte ya da tamamen kullanımdan kalkmaktadır. İşlev genişlemesi yoluyla kullanım bağlamları genişleyen ve yeni işlevler kazanan bazı çekim ekleri, yapım eki işlevi kazanarak sözlük birim türetme veya tür/görev değiştirici işlevi de üstlenmiştir. Kullanım bağlamları genişleyerek yapım eki işlevli ekler durumuna gelen çekim eklerinden biri de iyelik ekleri, daha doğrusu üçüncü kişi iyelik ekleridir.

Yapım ekleri konusunda hemen her dilcinin hemfikir olduğu bir husus vardır. Bu husus, yapım eklerinin kelime türetme işlevinin sözlük birim türetebilmesine bağlı olmasıdır. Buradan hareketle sözlük birim türeten ekleri kelime türetme işlevli ekler saymak gerekir. Günümüzde sadece yapım ekleri değil, bazı çekim ekleri de işlev genişlemesi yoluyla sözlük birim türetebildikleri için kelime türetme işlevi kazanmışlardır. Bu tür çekim eklerinden biri de üçüncü kişi iyelik ekleridir. Ancak üçüncü kişi iyelik eklerinin kelime türetme işlevi dilciler tarafından ya belirtme işlevi veya tür/görev değiştirici işlevi içerisinde değerlendirilmiş, ya da bu işleve hiç değinilmemiştir.

İyelik eklerinin ismi isme bağlama, eklendiği ismin karşıladığı kavramın başka bir kavrama ait olduğunu bildirme, mülkiyet bildirme, kişi bilgisi taşıma, sayı bilgisi taşıma, bazı biçim birim, sözlük birim ve söz dizimi birimlerinin kuruluşunda yer alma, eklendikleri isimleri belirtme ve bazı deyim ve kalıp sözlerin oluşumunda yer alma işlevlerinin dışında üçüncü kişi iyelik eklerinin tür/görev değiştirici işlevi ve kelime türetme işlevi de vardır. Üçüncü kişi iyelik ekleri bu işlevleriyle isimden isim yapım ekleri gibi isim soylu kelimelerden isim, sıfat, zamir, zarf gibi yeni kelimeler türetmektedir. Bu kelimelerin çoğu sözlük birim niteliğinde olan ve sözlükte yer alan kelimelerden oluşmaktadır.

Üçüncü kişi iyelik ekleri kelime türetme işleviyle bazı sayı isimleri, sıfat ve zamirlere gelerek onlardan belgisiz zamir; bazı zarf ve sıfatlardan zarf veya isim; bazı çekim ekleriyle birleşerek zarf veya sıfat türetir. Bu ekler, bu işlevleriyle günümüzde bir çok sözlük birim türeterek yapım ekleri gibi kelime türetme işlevi kazanmıştır. Sözlük birim türeterek kelime türetme işlevinde kullanılırken eklendikleri kelimenin türünü veya görevini değiştirdikleri için aynı zamanda tür/görev değiştirici işlevinde de kullanılmış olurlar.

Üçüncü kişi iyelik ekleri, zaman bildiren bazı isim soylu kelimelere gelerek onları "her zaman" anlamı veren zaman zarfları; edat ve ünlemlere gelip onları isim yaparak tür/görev değiştirici işlevinde kullanılmaktadır. Bunların tür/görev değiştirici işleviyle kullanılması da dilcilerin ekseriyetinden kabul gören ek tasnifine göre yapım eklerinin işlevidir. Çünkü "+Ar/şAr, +XncX, +gil, +cXk, +CAğlz, +CAclk, +Imsl, +Imtrak, +sl, +CA" gibi hemen her gramer veya şekil bilgisi kitabında yapım ekleri arasında sayılan ekler de kelime türetme işlevinden çok tür/görev değiştirici işlevli eklerdir. Bu ekler yapım eki olarak kabul edildiğine göre üçüncü kişi iyelik eklerinin sadece kelime türetme işleviyle değil, aynı zamanda tür/görev değiştirici işleviyle de yapım eki işlevinde kullanıldığı söylenebilir.

Birinci teklik kişi iyelik eki de sınırlı sayıda da olsa isimlere gelip onları sıfat; sıfatlara gelip onları genişletilmiş sıfat yaparak tür/görev değiştirici işlevinde kullanılmaktadır. Ancak bu tür kullanımlarda kişi ifade etme işlevi kaybolmaz aksine belirgin hâle gelir. Burada kişi bilgisinin belirgin hâle getirilmesiyle aslında bir kişi ya da nesneye duyulan sevgi veya yakınlık dile getirilmektedir. Bu durum bu ekin tür/görev değiştirici işlevine engel değildir.

KAYNAKÇA

- ALKAYA, Ercan (2012). "Türkiye Türkçesinde ve Türk Lehçelerinde İyelik Ekinden Sonra Kullanılan +IAr Çokluk Eki Üzerine", VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008 Ankara), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s.363-385.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAŞDAŞ, Cahit (2008). "Türkçede İyelik-Yükleme Sorunu Dede Korkut Örneği", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/1 Winter, s. 6-13.
- BULAK, Şahap (2012). "Kelime Türetme ve Bir Kelime Türetme Önerisi: Çaysa- Üzerine" *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* Volume 5 Issue 1, February 2012, s. 63-74.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1973). "Türkçe Türetme Ekleri Üzerine Bir Çalışma", *HSBBD V*, 1, s.47-56.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (2011). *Yapı ve İşlevlerine Göre Türkiye Türkçesi'nin Ekleri*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1962). *Türkçede Sözcük Yapma Yolları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1993). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları, 20. Baskı.
- GRÖNBECH K. (1995). *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet AKALIN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2004). "Türkçede 'Sıra-dışı' Ekler ve Eklerin Tasnif - Tanımlanma Sorunu Üzerine", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara 20-26 Eylül 2004, s.1267-1284.

- HATİPOĞLU, Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri*, Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HEMGİRMEN, Mehmet (2007). *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Ankara:Engin Yayınevi.
- İLHAN, Nadir (2009). *Türk Dilinde Çokluk*, Elazığ: Manas Yayınları.
- KARADEMİR, Fevzi (2013). *Türkiye Türkçesinde İyelik Olgusu*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KUZNETSOV, Petro İ.(1997). "Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.192-262.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1960). "Türkiye Türkçesinde Söz Yapımı Üzerine Bazı Notlar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İÜ Edebiyat Fak.Yayınları, İstanbul, C. 10, S. 1-2, s. 5-24.
- ŞÇERBAK, Alesandr Mihail (1996). "Tarihi Bakımdan Türkçe Kelimelerin Şekil Yapısı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1994*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.123-130.
- TAKEUÇİ, Kazuo (1996). "Türk Dillerinde Üçüncü Kişi Kategorisi", Uluslararası Türk Dili Kongresi-1988, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s.85-93.
- TEKİN, Talât (1983). "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine", *Genel Dilbilim Dergisi*, C. II., S. 7-8, Ankara: s. 10-17.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı.
- USTA, Halil İbrahim (2012). "İyelik Ekinin 'Dönüştürücü' İşlevi Üzerine", VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008) Ankara, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 4437-4441.
- ÜSTÜNOVA, Mustafa- Kerime ÜSTÜNOVA - Hasene AYDIN - Gülnaz ÇETİNOĞLU BERBEROĞLU - Nilüfer AKGÜN - Meral AKKÖK (2009). "İşyeri Adlarında Eksilteli ve Ters Yapıların Kullanımı", *Dil Araştırmaları*, Bahar 2009, S 4, s.57-66.
- VURAL, Hanefi- Tuncay BÖLER (2014). *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.